
II
HISTORICKÁ SEKCE

NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA V PROGRAMECH A ČINNOSTI MEZINÁRODNÍHO DÉLNICKÉHO Hnutí (I., II. A III. INTERNACIONÁLA)

(Vytyčení problémů a etap jejich řešení.)

JOSEF KOLEJKA

Už ve svých prvních pracích ze 40. let věnovali zakladatelé vědeckého socialismu velkou pozornost „národnostní otázce“ — totiž postavení jednotlivých evropských národů a jejich právu na sjednocení a na samostatný stát. Marxe a Engelse pochopitelně zajímala především úloha průmyslového proletariátu v národě a možnost spojení dělnictva „bez ohledu na národnost“. Ve svých představách o národě a o národnostní otázce pro přítomnost navazovali Marx s Engelsem na starší modely pojetí „národnostního principu“, včetně hesla sebeurčení národů.

Evropa se dělila na „národy“ již od 13.—15. století (římská církev uznávala podle okolností 6 až 8 „národů“), ale ve skutečnosti převládalo dělení Evropy podle „dynastického principu“. Humanismus a renesance s reformací daly popud k zesílení „národního vědomí“. V 17. a v první polovině 18. století sice převládla tendence k drobení sjednocovaných států a zesilovalo „provinciální“ vědomí, resp. pokračovalo úsilí o rozšiřování státně dynastických útvarů nezávisle na etnicko-jazykových poměrech — ale filosofie osvícenství a romantismu si přetvářela ideu „přirozeného práva“ na „právo sebeurčení národů“. S tímto heslem vystupovala ve 30.—40. letech minulého století radikální demokracie, navazující na starší ideje volnosti a svobody z období Velké francouzské revoluce. Zároveň však pozorovali četní národohospodáři a ekonomové, že nová doba (19. století) je ve znamení „centralizace ekonomiky“ a že směřuje k vytvoření velkých států i nad národy. A tak rozpory v názorech na tendenci „doby“, v názorech na kritéria odlišování národů vedly k diskusím o tom, co je národ, jaká práva mají národy apod. Zatímco v Anglii a ve Francii se postupně od 18. století formují (ve slovnících a v encyklopediích) definice národa jako určitého velkého seskupení lidí stejného původu (z jedné země) a ve stejném státě i pod společnou vládou, se stejnými zákony a mravy nebo popřípadě i se stejným jazykem (stát a národ tu poněkud splývaly), ve střední a hlavně ve východní a jihovýchodní Evropě docházelo ke vzniku či k „obnově“ (resp. k „probuzení“) národů především jako jazykově kulturních spopolitostí.

1. Navazující na některé tyto zmíněné představy o národě a sami poznávající integrační tendence soudobého kapitalismu v západní Evropě, předpokládali Marx s Engelsem v příštím vývoji „splývání národů“ a zejména od průmyslového proletariátu očekávali již v roce 1848 jednání „bez ohledu na příslušnost k národu“. Pro svou dobu uznávali dělení společnosti na národy a sami určili podstatu novodobé (buržoazní) podoby národa. Právo na samostatnou státní existenci přiznávali Marx s Engel-

sem národům „historickým“, životaschopným“, resp. revolučním. Hnutí jednotlivých národů nehodnotili jmenovaní z hlediska „národnostního principu“, ale hlavně z hlediska celkové jejich „civilizační“ úrovně a jejich sociálně ekonomických či politických cílů: v tomto směru byl rozhodující vztah těchto národů ke kontrarevolučnímu carskému Rusku. Ještě na jaře 1848 si Marx s Engelsem přáli osvobození nejen Poláků a Italů, ale i „Slovanů“, ale postupně po červnu 1848 kritizovali postoj Čechů, Chorvatů a jiných k Habsburkům a k Rusku: hodnotili je jako kontrarevoluční. Právo na státní samostatnost měli mít tedy kromě Němců a Italů také Poláci a Maďari. Na Balkáně měli mít právo na samostatnost Řekové i Slované, protože Turci byli upadajícím národem. Za Krymské války však převládalo v názorech obou zakladatelů vědeckého socialismu hledisko, že vítězství carského Ruska nad Tureckem by ohrožovalo západoevropskou demokracii.

2. Mezinárodní dělnické sdružení, čili I. internacionála, musilo řešit národnostní otázku hned od svého založení v roce 1864. Protože někteří socialisté považovali „národnostní princip“ za překonaný, musil Engels zdůraznit v roce 1866, „proč se dělnická třída zajímá o sebeurčení národů“. Národnostní otázka byla pro Marxe a Engelse a pro celé vedení MDS nadále podřízena konečným cílům dělnictva, a v tom smyslu bylo právo na sebeurčení národů hlavně prostředkem v boji proti carismu. Proto byla na sjezdech I. internacionály i později zdůrazňována hlavně práva Poláků a Írů; jen ojediněle se přiznávalo toto právo na sebeurčení i malým národům (J. Ph. Becker, 1866). Podstatou marxistického pohledu na národnostní otázku nebylo řešení, který z národů má taková a taková práva, ale hlavně co mají dělat dělníci různých národů: měli se spolčovat ke společnému boji bez ohledu na národnost, bez ohledu na existující hranice států.

Představou o budoucím splývání národů byli ovlivněni ještě autoři z druhé poloviny 70. a z 80. let, ale v té době začali např. K. Kautsky i jiní diskutovat s B. Engelsem o tom, zda by právo národů na sebeurčení nemělo být přiznáno i menším a tzv. nehistorickým národům.

3. Nejvíce pozornosti národnostní otázce bylo věnováno v Rakousku, resp. v Rakousko-Uhersku. Ve Vídni, Brně, Praze, Budapešti a také jinde docházelo již od 60. let k různým formám spolupráce dělnictva všech národností a žádalo se právo na svobodný rozvoj národní kultury. Socialistické hnutí v rakousko-uherském soustátí bylo však v 70. letech vystaveno persekuci a rozdrobilo se: o národnostní problematice se psalo většinou v zahraničí a do zahraničí (do švýcarských a v německých časopisech, o Rakousku psával hlavně K. Kautsky). Spolupráce dělníků rakouských národů ze začátku 90. let vzbuzovala u Engelse naději, že snad v Rakousku vznikne „nová epocha“: Engels proto upozorňoval B. Adlera (1892) na to, že Čechům je třeba dát „všechno, co chtějí, co se týče národní autonomie na českém území“.

Nejvíce diskutovanou národnostní otázkou byla „polská otázka“. Přispěli k tomu i sami polští socialisté, kteří se rozpadli v 80. a na začátku 90. let na dvě organizace a v emigraci buď hájili anebo opačně odmítali staré heslo o nutnosti obnovy Polska. Právo na samostatnost dokazoval zejména mladý sociolog Kaz. Kelles-Krauz, kdežto proti psávala hlavně Roza Luxemburgová. Diskuse o polské otázce vrcholila v letech 1895 až

1896 v Kautského časopise „Die neue Zeit“. Na IV. kongresu Socialistické internacionály, konaném v roce 1896 v Londýně, bylo sice vyhlášeno právo národů na sebeurčení (a zároveň bylo odmítnuto konkrétní heslo „obnovy Polska“), ale západoevropské socialistické strany, dále německá sociální demokracie a také rakouská sociálně demokratická strana považovaly toto právo jen za obecné heslo. Francouz Guesde odmítal každé úsilí o změnu mapy Evropy, neboť to by prý znamenalo evropskou válku.

Po londýnském kongresu došlo k velké diskusi o „východní otázce“ v souvislosti s hnutím Arménů, krétských Řeků a slovanských obyvatel Makedonie. Část evropských sociálních demokratů začala tehdy měnit svůj názor o tom, že každá podpora protitureckého hnutí znamená podporu ruskému carismu.

Také v názorech na „českou“ a „jihoslovanskou otázku“ došlo tehdy v letech 1896–1898 ke změně: hnutí nerovnoprávných slovanských národů v Rakousku-Uhersku a na Balkáně bylo nyní uznáváno jako pokrokové. Zase čeští nebo jihoslovanští socialisté Předlitavska měli zájem o udržení jednoty dělnického hnutí v habsburském soustátí, a proto souhlasili na sjezdu předlitavské sociální demokracie v Brně r. 1899 s takovým návrhem národnostního programu rovnoprávnosti národů Rakouska, který bychom mohli nazvat „federalistickým“. V praktické činnosti však tento program – doplňovaný později známou teorií „personálního“ sdružování příslušníků národa – vedl k nesocialistickým koncepcím „národnostní a kulturní autonomie“ (K. Renner, částečně i O. Bauer).

4. V období 1848–1899 vypracovalo mezinárodní socialistické hnutí tyto varianty národnostních programů, resp. tyto varianty práva národů na sebeurčení:

Právo národů se přiznávalo jen velkým, historickým, životaschopným národům, byť dosud nesjednoceným a nesamostatným, které byly schopny provést politickoekonomickou centralizaci a demokraticky i revolučně se rozvíjet (eventuálně vést odboj proti carské, habsburské nebo hohenzolernské moci).

Právo národů na sebeurčení se odmítalo jako zbytečné v období nadcházející sociální revoluce, od které se očekávalo „zrušení hranic“. S takovým pojetím vystoupila koncem devadesátých let Rosa Luxemburgová, která vypracovala zvláštní teorii o „ekonomickém scelení“ daných mnohanárodnostních států.

Právo národů se chápalo jako právo na teritoriální nebo kulturní autonomii v rámci daného mnohanárodnostního státu: podle okolností se připouštěl princip svazového či federativního organizování národů v jednom soustátí (Rakousko r. 1899).

5. Novou etapou v řešení národnostní otázky v rámci mezinárodního socialistického hnutí znamenal leninismus. Ruská dělnická sociálně demokratická strana byla jedinou stranou, která vyhlásila už v letech 1898 až 1903 ve svém programu právo národů na sebeurčení ve smyslu práva potlačovaného národa i na odtržení od carské říše. Zpočátku ovšem i Lenin měl na mysli toto právo jako právo proletariátu; teprve později je vztahoval na potlačované národy jako celek. Tvrdí se, že Lenin obnovil a důsledně rozvinul marxistické řešení národnostní otázky. Lenin vskutku setrval na původních Marxových a Engelsových zásadách o podřízenosti národnostní otázky (tj. o podřízenosti práva národů na sebeurčení) spo-

lečným a konečným socialistickým cílům a držel se představy o perspektivním splynutí národů v jednu socialistickou společnost; proto také uznával i Lenin výhody velkých státních celků pro další rozvoj socialistického hnutí. Ale na rozdíl od Engelse, který v letech 1848–1849 a později přiznával právo na sebeurčení revolučním národům, požadoval Lenin toto právo pro jednotlivé utlačované národy, aby se staly revolučními, aby se staly spojenci revolučního proletariátu v boji proti buržoazii.

V druhé polovině 19. století a ještě na začátku 20. století u mnoha socialistů v západní Evropě, v Německu i v Rakousko-Uhersku převládaly obavy, aby hnutí dosud nerovnoprávných národů nepomáhalo Rusku anebo aby nebrzdilo emancipační boj západoevropského proletariátu (tím, že by boj např. balkánských národů proti Turecku mohl vyvolat evropskou válku): takto smýšleli i někteří socialisté, příslušníci nerovnoprávných národů. Proti tomu Lenin poznal v hnutí nerovnoprávných a utlačovaných národů revoluční sílu, namířenou proti danému pořádku – proti kapitalismu. Poznání vývojových tendencí společnosti od mnohanárodnostních velkostátů k národním státům (v tomto směru přejal Lenin některé podněty i od Kautského) uplatnil pak Lenin důsledně ve strategii a taktice mezinárodního revolučního dělnického hnutí.

6. Průběh první světové války potvrdil Leninovo určení vývojové tendence v národnostní otázce i správnost jeho strategie a taktiky. Národně osvobozencká hnutí ve střední a jihovýchodní Evropě v letech 1917–1918 dostala sociální a revoluční obsah. Nesplnilo se však Leninovo očekávání, že tato osvobozencká hnutí nerovnoprávných národů přerostou v sociální dělnickorolnické revoluce. To samozřejmě nezáleželo na Leninově teorii, nýbrž na vyspělosti socialistických stran těchto národů. My dnes víme, že vinou tehdejších vůdců sociálně demokratických stran zůstala národně osvobozencká hnutí ve střední a jihovýchodní Evropě podřízena nacionalistické buržoazii. Návrhy na řešení národnostní otázky v tehdejší habsburské monarchii a na Balkáně podněcovaly i spory o rozhraničení příštích národních států: zájmy národů, přesněji řečeno zájmy národních buržoazií byly nadřazeny zájmům společného postupu proletariátu bez rozdílu národností. Naproti tomu v Rusku se podařilo udržet jednotu dělnického hnutí jednotlivých národů a národností: svým pojetím práva národů na sebeurčení získali bolševici takovou důvěru neruských dělníků, že ti netrvali na přednostním řešení vzájemného oddělení národů bývalé carské říše. Přitom bolševická strana musila své pojetí práva na sebeurčení Poláků, Finů, Ukrajinců a jiných národů prosazovat jak proti šovinistickým velkoruským tendencím menševiků a eserů, tak i proti vlastním ultralevým anacionalistům, kteří chtěli okamžitě budovat „internacionální“ Rusko.

7. Komunistická internacionála hned v roce 1919 přijala do svého programu bolševické pojetí národnostní otázky: v národně osvobozenckém hnutí nerovnoprávných národů (zejména v neevropském světě) spatřovala zálohu a spojence revolučního proletariátu. Vzhledem k národnostním poměrům v nových evropských státech, vzniklých v důsledku versailleského „mírového systému“ (i po roce 1918 žilo téměř 40 miliónů obyvatel střední, jihovýchodní a severovýchodní Evropy v postavení nerovnoprávných národů), trvala Komunistická internacionála na právu národů na sebeurčení až do odtržení i pro Evropu. Předpokládalo se, že hnutí ná-

rodnostních menšin v mnohonárodních státech pomůže v těchto státech a v celé Evropě rozbít kapitalistický společenský řád.

Formulaci národnostního programu Komunistické internacionály prosadili zpočátku leví internacionalisté, kteří kladli hlavní důraz na spojení národů v širší hospodářskou jednotku. „Malým národům může zajistiti možnost opravdové svobodné existence jen proletářská revoluce, která osvobodí výrobní síly všech zemí z úzkých pout národních států a spojí národy v nejužší hospodářské jednotě.“ Toto stanovisko Komunistické internacionály z března 1919 zdůrazňovalo zásadu, aby „malé národy neškodily centralizovanému hospodářství“, ačkoli správnější by byl požadavek, aby i malé národy měly prospěch ze společné ekonomiky. V tomto směru došlo k nápravě na II. kongresu Komunistické internacionály v létě 1920, kde Lenin opět rozvinul právo národů na sebeurčení jako heslo, umožňující spojit osvobozené hnutí se socialistickým. Je škoda, že Leninův „Předběžný náčrt tezí o národnostní a koloniální otázce“ nebyl dopsán i po stránce historickosociologické.

8. Komunistická internacionála vyzývala od samého počátku dělnictvo v Evropě a ve světě, aby se spojilo v jedno hnutí nezávisle na státních hranicích anebo na jazykových či rasových rozdílech. Jednotlivé kongresy a zasedání Exekutivy Komunistické internacionály věnovaly pravidelnou pozornost národnostní otázce, a to obecně (teoreticky) i sub specie situace v jednotlivých zemích. Návrhy programů vycházely ovšem nadále z předpokladu, že teprve socialistická revoluce umožní národům skutečné sebeurčení. Na základě sovětských zkušeností s budováním Svazu sovětských socialistických republik doporučovala Kominternu, aby jednotlivé komunistické strany v mnohanárodnostních státech interpretovaly právo národů na sebeurčení jako právo na autonomní národní státy ve společné federaci. V ucelené podobě vyjádřil podstatu národnostní a koloniální otázky a zároveň doporučil taktiku k jejímu řešení program Komunistické internacionály přijatý na VI. kongresu v roce 1928. Usnesení kongresu shrnulo dřívější zásady (boj proti národnostním předsudkům, uznání práva na sebeurčení, dobrovolné sjednocování, centralizace ekonomiky a politiky), navíc pak zdůraznilo zkušenosti z výstavby Sovětského svazu; rozvoj kultury osvobozených národů, ekonomickou výstavbu zaostalých okrajových nebo bývalých koloniálních národů apod. Do těchto teoretických zásad vtělil se proletářský internacionalismus těch národů, které nejdříve samy uskutečnily socialistickou revoluci a nyní pomáhaly jiným ke splnění tohoto cíle, resp. po vítězství revoluce k vyrovnání kulturní a ekonomické úrovně.

9. Novější historická literatura upozornila na to, že některé směrnice Komunistické internacionály z konce dvacátých a z první poloviny třicátých let neodpovídaly skutečnosti. Jestliže VII. kongres kritizoval určité sektářské tendence, platilo to do jisté míry i pro taktiku Komunistické internacionály v národnostní a koloniální otázce. Komunistická internacionála poněkud přecenila význam národnostních rozporů ve střední a jihovýchodní Evropě. Nespokojenost nerovnoprávných národních skupin a menšin v Československu a Jugoslávii nebo v Polsku a Rumunsku měla ve 20. a 30. letech dost silné znaky buržoazně nacionalistického iredentismu, a mladým komunistickým stranám se proto nemohlo dařit usměrňovat tato hnutí do společného proudu sociálně revolučního odporu proti

daným kapitalistickým režimům. Iredentismus se stal nakonec součástí zahraničních agresivních plánů německého nacismu, italského fašismu a maďarského revizionismu. Právě proto stanovil VII. kongres Komunistické internacionály pro národnostní otázku v Evropě novou taktiku, při které se již nepoužívalo hesla o právu na sebeurčení národů jako práva na odtržení a rozbití daného státu.

10. V československém dělnickém hnutí a v Československu vůbec hrála národnostní otázka po roce 1918 nadále velmi významnou úlohu. Vyplývalo to ze složení obyvatelstva, v němž na Čechy připadalo 49–50 0/0, na Slováky 14–15 0/0, na Němce 22–23 0/0, na Maďary 6 0/0, na Ukrajince 3 až 4 0/0, na Poláky asi 1 0/0 všeho obyvatelstva. Od počátku své činnosti po roce 1918 vycházelo vedení československé sociální demokracie z buržoazní koncepce národního „československého“ státu a pochopitelně neuplatňovalo zásadu národů na sebeurčení. Marxistická levice uvnitř sociální demokracie postupně upozorňovala na nutnost proletářského internacionálního vztahu k nečeským národnostem, ale neuměla ještě přesně formulovat národnostní program. Šmeral sám se nevyhnul některým projevům, které byly později označeny za „československý patriotismus“ (když např. se postavil na obranu republiky proti pokusům o nastolení moci Habsburků v Maďarsku). Z tohoto „patriotismu“ byl druhdy podezírán a obviňován i Karel Kreibich. Tento představitel německé levice v Čechách nabádal německé dělníky, aby neuplatňovali ve svém programu právo na sebeurčení jako právo na odtržení pohraničních oblastí (s převážně německým obyvatelstvem) od Československa, protože takové národní požadavky mohly vážně narušit společný boj dělníků všech národů v československém státě. Tvrzení autorů některých prací z dějin dělnického hnutí v ČSR o tom, že Kreibich v roce 1921 „podceňoval národnostní otázku“, nezdá se správným. Vždyť Kreibich postupoval tak, jak to žádal Lenin: příslušníci vládnoucích národů musí hlásat právo na národní sebeurčení pro všechny, kdežto příslušníci nerovnoprávných národů usilují o společný postup a boj proti společnému nepříteli.

Výtka „podcenění národnostní otázky“ platí ve vztahu k celému vedení Komunistické strany Československa, která ani na ustavujícím, ani na slučovacím sjezdu nevyhlásila právo na sebeurčení národů jako právo nerovnoprávných národů a národností na odtržení od kapitalistického státu. Vedení naší strany se tehdy spokojilo s touto formulací: KSC se nesmí odcizit pracujícím masám žádné národnosti a čeští soudruzi se postaví za každý konkrétní národnostní požadavek proletářské masy německé, maďarské, polské a ukrajinské ve školství a v kultuře.

11. Ve formulaci národnostního programu KSC se tedy nemluvílo o Slovácích jako o jedné z potlačovaných národností v ČSR. Komunisté mluvili o „československém lidu“ a někdy i o „československém národu“, neměli však pochopitelně na mysli tu buržoazní koncepci československého národa, v níž zůstala Čechům zachována čeština, kdežto Slováci se měli učit „českoslovenštinou“. Termín československý národ v mluvě komunistů vyjadřoval spíše předpokládanou tendenci do budoucna ke spojení obou národů jazykově tak blízkých. Sami slovenští komunisté a marxisté se ostatně ještě v letech 1923–1924 domnívali, že proti luďáckému autonomismu je třeba hlásat spojení slovenského a českého pracujícího lidu. Ze známé Stalinovy definice národa z roku 1913 odvozovala se dokonce

teze, že Slováci ještě novodobým národem nejsou. V. kongres Komunistické internacionály v roce 1924 však toto pojetí čechoslovakismu kritizoval a žádal pro Slováky národní sebeurčení. Toto právo na sebeurčení vysvětlovali na II. sjezdu KSČ téhož roku někteří ve formě federativního spojení Čechů, Slováků a ostatních, kdežto jiní upozorňovali na možnost koncepce „úplně samostatného Slovenska“. Toto pojetí nebylo přijato. Vztah Čechů, resp. Prahy ke Slovákům a ke Slovensku byl rozebírán a ostře kritizován ještě na V. a VI. sjezdu KSČ v letech 1929 a 1931.

12. Národnostní program Komunistické strany Československa byl postupně vypracován na I. řádném sjezdu roku 1923, na II. sjezdu roku 1924 (tam se definitivně skončovalo s teorií čechoslovakismu), na V. sjezdu 1929 a znovu na VI. sjezdu 1931. Ještě v roce 1924 na II. sjezdu došlo k diskusi o interpretaci práva národů na sebeurčení: Zápotockému a Šmeralovi se zdálo nesprávné vysvětlovat sebeurčení jako právo, ba dokonce povinnost odtrhnout se od daného státu a rozbít jej. Východisko se hledá ve zmíněné představě federalizace: Československo se Slováky a nerovnoprávnými národnostmi se mělo přeměnit v unii rovnoprávných svébytných a socialistických národů.

Bolševizace KSČ přispěla k tomu, že se národnostní otázka řešila v roce 1925 a hlavně v letech 1929–1931 přímo jako osvobození pokořených národů až po jejich odtržení od čechoslovenského imperialistického státu, a to v rámci nastolení diktatury proletariátu. Šverma formuloval podstatu úkolů v národnostní otázce takto: Využít rozkladných sil v rámci kapitalistického státu k jeho odstranění.

13. V programu mezinárodního revolučního dělnického hnutí, tedy i v programu KSČ měla národnostní otázka od samého začátku nejen čistě „vnitřní“, ale i „vnější“, tj. „zahraniční stránku“, která se řešila jako „zahraniční politika“ mezinárodního hnutí a jeho jednotlivých sekcí. Také v programu KSČ nešlo v národnostní otázce jen o „využití rozkladných sil ve státě“, nešlo jen o negaci a destrukci, ale i o pozitivní řešení vztahů mezi národy a národnostními menšinami. Toto pozitivní řešení se spatřovalo v skutečné federalizace národů ve státě a vlastně v celé střední a jihovýchodní Evropě. Už v letech 1917–1919 hovořilo se v ČSR nebo jinde (Češi a Slováci v revolučním Rusku, v sovětské maďarské republice apod.) o „seskupování národů“ v rámci socialistické unie (tehdy se znala jen sovětská forma socialismu či diktatury proletariátu) nejdříve na Balkáně, v Podunají nebo ve střední Evropě a pak vůbec ve „svazu sovětských socialistických republik Evropy a Asie“ (Leninův návrh pojetí Sovětského svazu z roku 1922).

14. Ani po porážce revolučního hnutí, která zmařila plány na ustavení nějakého „svazu národů“, neupustilo se od zásad proletářského internacionalismu jak ve vztahu k čechoslovenským národnostem, tak i k sousedním národům. Československý revoluční proletariát podpořil maďarské, rakouské, německé a polské komunisty a demokraty, kteří byli nuceni hledat v ČSR azyl. Podpořil i sovětský lid v jeho boji proti zahraniční kontrarevoluci (demonstrační projevy na obranu mladé sovětské moci) a projevoval úctu i vděčnost zemi sovětů na pravidelných shromážděních 7. listopadu, který se slavil i v ČSR jako svátek všeho pracujícího lidu.

15. Významným datem v životě komunistických stran zejména v Evropě byl VII. kongres Komunistické internacionály v roce 1935. Již během

roku 1934 měnily jednotlivé komunistické strany a samozřejmě i vedení Komunistické internacionály zásadní strategické a taktické směrnice, včetně řešení národnostní otázky. Nastolení moci Hitlera v Německu nutilo vedení Komunistické internacionály k vypracování nové strategie a taktiky v boji proti nebezpečí zahraničního fašismu. Zkušenosti z lidových front ve Francii a ve Španělsku nabádaly komunisty i v jiných zemích k tomu, aby vystupovali jako obránci demokratických svobod svých národů i států, ohrožených fašismem. VII. kongres zdůraznil, že komunisté nesmějí být lhostejní k celonárodním zájmům vlastního lidu, vlastních států a že se musí postavit do čela boje za udržení a rozvinutí národní nezávislosti, samozřejmě v duchu zásad internacionálních. Proletářský internacionalismus se měl podle slov Jiřího Dimitrova „v každé zemi aklimatizovat a zapustit na domácí půdě kořeny“. VII. kongres odvrhl „hotové šablony, vymudrovaná schémata a neživotné formulky“, psala Pravda 29. srpna 1935. Skoro celého roku bylo třeba k tomu, aby členové a delegáti VII. kongresu Komunistické internacionály přijali a prosadili novou orientaci na vytváření širokých lidových front, které směly a měly využívat „národních“ forem proletářského boje na obranu zemí ohrožených fašistickou agresí. Právo na sebeurčení národů se nyní nemělo vysvětlovat — tak poučovala Exekutiva Komunistické internacionály např. Komunistickou stranu Jugoslávie v červnu 1936 — jako návod na „rozkouskování“ mnohanárodního státu. Konkrétně se mělo žádat a žádalo — jak se pro to od roku 1935 rozhodli polští komunisté — uznání rovnoprávnosti ve školství pro národnosti, kterým se mělo dostat autonomie (pro Ukrajince aj.).

Také KSČ přijala zásady VII. kongresu a na svém sjezdu v roce 1936 vytyčila heslo: „Na obranu republiky proti Hitlerovi. Za úplnou rovnoprávnost a bratrský svazek všech národů Československa!“ Strana nyní nevysvětlovala právo na sebeurčení národů jako právo na odtržení Němců a jiných, nýbrž jako právo na sociální a kulturní zrovnoprávnění nečeských národů a národností. Proto strana naléhala, aby vláda řešila neza-městnanost v pohraničních územích a na Slovensku, zahájila tam výstavbu škol apod. Demagogické požadavky nacionalistů strana odmítala a na adresu různých rádců ze zahraničí (např. lorda Runcimana) odpovídal Gottwald v létě 1938: „Dávat národnostní a autonomní práva neomezeně a bezvýhradně, znamená dnes dávat je i nepřátelům republiky, iredentistickým rozvratníkům, velezrádným nástrojům cizího imperialismu, usilujícího o zničení Československa.“

16. Ačkoli Kominterna v letech 1939–1941 několikrát hodnotila charakter druhých světové války jako čistě imperialistický z obou stran (její hodnocení vyvolávají námitky), přece jen dostávaly jednotlivé komunistické strany i takové instrukce, podle nichž se měli stát právě komunisté „bojovníky za národní věc“ proti německému imperialismu. KSČ zdůrazňovala již v roce 1939 nutnost působit také „po linii antihitlerovského spojení slovanských národů“. V letech 1939–1940 se sice v Kominterně předpokládala širší varianta uspořádání střední Evropy, byla vydávána hesla o „sovětských republikách“ (konkrétně o „slovenské sovětské republice“), ale ilegální vedení KSČ považovalo tato hesla (o „české“ nebo „slovenské sovětské republice“) za nesprávná.

Po vstupu Sovětského svazu do války ustaluje se program KSČ v ná-

rodní otázce na požadavku obnovy předmnichovské republiky, přičemž z propagace slovanské ideje a z činnosti zástupců KSC ve Slovanském výboru v Moskvě dalo se předpokládat, že republika bude obnovena jako stát Čechů a Slováků, popřípadě i Karpatoukrajinců. Od roku 1943 stávalo se postupně zřejmým, že otázku německého obyvatelstva v ČSR a jinde ve střední Evropě bude řešit Velká trojka. Jak známo, spojenci se nakonec dohodli na provedení odsunu německého obyvatelstva z území, které mělo dostat Polsko a také z Československa. V Londýně navrhol Vlado Clementis, aby se řešila i „maďarská otázka“, ale ta se nevzdala ani londýnské emigrační vládě, ani exilovému vedení KSC tak vážná jako otázka německá. V říjnu 1944, když byla osvobozována Zakarpatská Ukrajina, utvořili ukrajinští komunisté samostatnou komunistickou stranu, pod jejímž vedením vznikala v Zakarpatské Ukrajině lidově demokratický režim nezávisle na československé a londýnské vládě. Po dlouhém jednání zástupců moskevského vedení KSC a londýnské emigrace dosáhlo se v březnu 1945 dohody o svébytnosti Slováků. Zásada „každý pánem ve své zemi, Češi v českých zemích a Slováci na Slovensku“, stala se po Slovenském národním povstání neotřesitelnou. Slovenští představitelé však ustoupili od přesného státoprávního určení postavení Slováků v osvobozené republice (na podzim 1944 doporučoval Dimitrov, aby se uskutečnila federace) a přijali zásadu jednotné republiky.

17. Průběh druhé světové války (praxe i plány nacistického Německa, účast některých států střední a jihovýchodní Evropy ve válce po boku Německa) nedovoloval komunistickým stranám, okupovaným a pak osvobozeným státům, aby ve svých programech pro přítomnost i pro nejbližší budoucnost ponechaly právo národů na sebeurčení ve starším, předválečném pojetí. Komunistické strany přijímaly a prosazovaly návrhy na územní změny ve prospěch národů postižených fašistickou agresí a okupací a na úkor Německa, anebo i národů či států, které se zúčastnily války po jeho boku. Právo národů na sebeurčení jako právo na oddělení uznali a uplatnili polští komunisté západním Ukrajincům a Bělorusům, stejně tak i rumunští komunisté Ukrajincům a Moldavcům z Besarábie i Bukoviny a českoslovenští komunisté Ukrajincům ze Zakarpatska (v prvních dvou případech šlo ovšem spíše o uznání mezistátních aktů z let 1939 až 1940). Právo na sebeurčení jako právo na svébytnost i státnost bylo uskutečněno především v Jugoslávii, která se stala lidovou federativní republikou šesti svazových republik (na základě národností i na základě historických území. V osvobozeném Československu byla uznána práva Slováků (podrobně viz dále). Toto uznání a provádění práva národů na sebeurčení uvnitř států, a zejména pak mezi státy, se neobešlo bez vyjednávání a dokonce i vznikaly spory. Polští komunisté diskutovali se sovětskými představiteli o Lvovu i o rozhraničení nově nabytého území v bývalém Východním Prusku. Mezi představiteli Československa a Polska došlo v létě 1945 ke sporu o Těšínsko. Napjaté vztahy existovaly mezi námi a Maďarskem. Zdá se, že ve vztazích mezi balkánskými národy se jednalo o hraničních problémech a vzájemných vztazích méně nervózně než ve střední Evropě; připravovala se dokonce jugoslávsko-bulharská federace, jejímž členem se měla stát i Albánie.

18. V osvobozeném Československu řešila se nejdříve německá otázka

formou odsunu. Vůči maďarskému obyvatelstvu zaujala vláda Národní fronty nejprve stejné stanovisko jako vůči německé menšině, ale při uzavírání mírové smlouvy s Maďarskem byla vláda odkázána řešit postavení Maďarů na jižním Slovensku přímo s maďarskou vládou. Navrhovaná výměna slovenského a maďarského obyvatelstva se uskutečňovala jen pozvolna, a protože v průběhu roku 1947 dostala se v Maďarsku k moci dělnická třída, byla slovenským Maďarům poskytnuta základní občanská práva. Palčivou se stala po osvobození „těšínská otázka“, kvůli níž došlo i k jistému československo-polskému napětí. Těšínská polští komunisté interpretovali tehdy právo na sebeurčení jako právo na odtržení. Ještě v první polovině padesátých let měli někteří těšínská Poláci představu o „dvou vlastech“: „duchovní vlast“ hledali za Olzou a Československá republika jim byla „vlastí materiální“. Národnostní práva polských obyvatel Severomoravského kraje se řeší zavedením polského školství, zásadou dvojjazyčnosti a samozřejmě i právem zastoupení v národních výbo-
rech a vyšších orgánech.

Zakarpatská Ukrajina se stala součástí Ukrajinské sovětské socialistické republiky v červnu 1945. Občané ukrajinské národnosti, kteří žili na východním Slovensku, měli možnost získat sovětské státní občanství a optovat pro SSSR. Těm, kteří zůstali, dostalo se podmínek pro rozvoj vlastní kultury.

19. „Slovenská otázka“ byla po roce 1945 řešena uznáním Slovenské národní rady jako politické reprezentantky slovenského národa. Tehdejší vedení národně socialistické strany považovalo tento orgán za „nadbytečný“, kdežto slovenští „demokraté“ se domnívali, že jejich postavení není po státoprávní stránce dostatečně zabezpečeno. Výsledky voleb z května 1946, které byly na Slovensku méně příznivé, vedly slovenské komunisty k tomu, aby souhlasili s posílením pravomoci ústředních celostátních orgánů. Po únoru 1948 se nepokračovalo v řešení rovnoprávnosti slovenského národa v duchu dohod z roku 1945. „Asymetrický“ model budil na Slovensku nespokojenost, která byla dočasně potlačena odsouzením tzv. „nacionalistů“ z vedení slovenských komunistů. Předpokládalo se, že rovnoprávnost Slováků se vyřeší především zrychleným tempem výstavby Slovenska v období pětiletěk.

20. V roce 1968 byl v ČSSR vytvořen federativní systém. Jak prohlásil Gustáv Husák jako předseda Národní fronty v lednu 1971, Československá socialistická republika se dnes stala vlastí nejen Čechů a Slováků, nýbrž i příslušníků maďarské, polské, ukrajinské a německé národnosti.

21. Existence národností (národnostních menšin) v jednotlivých socialistických zemích v Evropě nehraje již žádnou roli ve vzájemných vztazích těchto států. Vůbec je třeba vycházet ze zásady, na jejímž základě je svolávána konference o evropské bezpečnosti: z uznání stávajících hranic.

Návodem pro navazování a rozvíjení vztahů mezi socialistickými zeměmi jsou známé a osvědčené zásady proletářského internacionalismu, jehož hlavním obsahem je dnes spolupráce a vzájemná pomoc. Návodem pro hodnocení těchto vztahů po roce 1945, resp. po roce 1948, je poznání obecného a zvláštního v teorii a praxi socialismu. Leninem poznaná roz-

dílnot cest k socialismu, mnohotvárnot forem diktatury proletariátu i mnohotvárnot forem výstavby socialistické společnosti (prostředků, tempa apod.) umožňuje pochopit nesprávnost teorie mnoha „nacionálních typů“ socialismu, mnoha „národních modelů“ socialistické společnosti apod. Tu už ovšem nejde jen o problematiku národnostní otázky nebo o problematiku vztahů mezi socialistickými národy, nýbrž o teorii socialismu vůbec.

Tento příspěvek je v podstatě přednáškou z května 1971. Koncem roku 1971 vyšla kniha „Národnostní programy pro střední a jihovýchodní Evropu“, podávají dějiny socialistické teorie národnostní otázky do roku 1914, a v roce 1972 pak rozprava „Národnostní otázka v programech socialistických stran za první světové války“ (1914–1917). Doufám, že ještě letos vyjde předběžný text těchto „dějin“ marxistické teorie národnostní otázky i pro období 1917–1945 (pod názvem „Řešení národnostní otázky ve střední a jihovýchodní Evropě a výstavba Svazu sovětských socialistických republik“).

7/ Josef Kubíček,
Poľní cesta, dřevorez, 1916.

